

Danske reformationssalmer i kontekst

*Redigeret af Marita Akhøj Nielsen,
Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe*

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2022

Danske reformationssalmer i kontekst

1. udgave, 1. oplag

Redigeret af Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe

© 2022 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og forfatterne

Alle antologiens 11 artikler har været underkastet anonym fagfællebedømmelse

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Omslagsbillede: Blad D 1v i *Thet cristelighe mesßeembedhe*. Udgivet

af Claus Mortensen. Malmø: Oluf Ulricksøn 1529

Prepress og tryk: Narayana Press

Papir: 100 g Scandia 2000 Ivory. Træ- og syrefrit, aldersbestandigt (ISO 9708 ∞)

Skrift: Minion

Bogbinder: Buchbinderei Büge

Oplag: 300 eksemplarer

Udgivet med støtte fra Carlsbergfondet og Velux Fonden

ISBN 978-87-7533-059-1

Printed in Denmark 2022

Indhold

Selskabets forord	7
Udgivernes forord	9
<i>Simon Skovgaard Boeck, Bjarke Moe og Marita Akhøj Nielsen</i>	
Indledning	11
<i>Marita Akhøj Nielsen</i>	
Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger	31
<i>Konrad Küster</i>	
Die frühen lutherischen Missalien und das geistliche Lied	71
<i>Roman Hankeln</i>	
Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519-1573	117
<i>Árni Heimir Ingólfsson</i>	
The Reception of Hans Thomissøn's <i>Psalmebog</i> and Niels Jespersen's <i>Graduale</i> in Iceland	145
<i>Bjarke Moe</i>	
Salmesang på skrift	
Om forholdet mellem levende sang og musikalsk notation i reformationstidens danske salmer	167
<i>Dorthe Duncker</i>	
Salmerne i de ældste danske visehåndskrifter	195

Simon Skovgaard Boeck

»Da lidde den Herre stor spot oc skam«

Thomissøns revision af Hr. Michaels digte 227

Bodil Ejrnæs

Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og
reformationstid 253

Pil Dahlerup

Renæssancepønitense 279

Minna Skafte Jensen

Salmeparafraser og national propaganda

To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600) 319

Axel Teich Geertinger

Reformationstidens salmemelodier i den digitale verden

Editionsfilologiske og tekniske principper og udfordringer 341

Register over de behandlede salmer 371

Salmeparafraser og national propaganda

To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600)

Af Minna Skafte Jensen

Abstract

Psalm Paraphrases and National Propaganda. Two Latin Poems by Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600)

During the sixteenth century the genre of paraphrasing Old Testament Psalms in classical Latin metres became very popular in most parts of Europe. The act of paraphrasing falls into two parts, one mainly meant to facilitate memorising important Christian learning, the other rather an expression of the Latin poet's personal need to interpret and internalise the prophet's thoughts. The paraphrases by Helius Eobanus Hessus (1537) and George Buchanan (1566) are referred to as examples of the two trends respectively.

Johannes Georgius Sadolinus, one of the most successful Latin poets in Denmark, published an ambitious book, *De Regibus Daniae Epigrammata & Insignia Regum Daniae* (1569). *Insignia* is a prosimetrum commenting on the symbols in one of King Frederik II's coats of arms. Among other things, it contains five psalm paraphrases belonging to the second of the above-mentioned categories. It is argued that Sadolin succeeds in composing elegant poems which unite Old Testament Psalms with Latin lyrics and anti-Swedish propaganda.

Salmeparafraser som genre

Året 1569, da Hans Thomissøns salmebog udkom, var der også andre salmer der så dagens lys i København: den unge Anders Sørensen Vedel offentliggjorde en latinsk gendigtning af salme 127, og den modnere Hans Jørgensen Sadolin fem gendigtninger af gammeltestamentlige salmer, flettet ind i et prosaværk. Sadolin var søn af den Jørgen Jensen fra Viborg, som var en af de første til at få danske salmer trykt, og som Anders Malling mener var en af de »Gudfrygtige mend i Jylland« Thomissøn i sin fortale priser som initiativtagere til salmesang (Malling 1978: 27, 31; Gram u.å.: 4; Skaftø Jensen 2004: 9-26, 39-91). Vedels og Sadolins bøger er udgivet hos hhv. Mads Vingaard og Lorentz Benedicht, det sidstnævnte forlag det som også udgav Thomissøns salmebog. For Thomissøns vedkommende ser det ud til at han ikke selv har skrevet latinske digte, men til hans bryllup i 1563 skrev den håbefulde unge Johannes Pratensis et smukt latinsk hyrdedigt til brudeparrets ære (oversat til dansk i Friis-Jensen 1987). Hvor godt Sadolin, Thomissøn, Vedel og Pratensis kendte hinanden, er uvist; men at de tilhørte samme socialgruppe, er givet, og selv om latinske salmeparafraser adskiller sig væsentligt fra de danske digte hos Thomissøn der bygger på psalteret, hører de med i billedet af den kultur hans salmebog udspringer af.

Vedels lille bog var dediceret til Peder Oxe og Sadolins til Frederik II, så allerede hermed er det klart at digterne anså deres værker for betydelige. Faktisk var latinske salmeparafraser en højt respekteret genre i hele Europa, og når Vedel og Sadolin førte sig frem med digte af netop denne slags, var de danske repræsentanter for en prestigefyldt og højmoderne international strømning; tre år tidligere var den store skotske digter George Buchanans parafraser til alle 150 salmer udkommet.

Salmeparafrasen er en af de nye genrer som renæssancelatinen udviklede. Ganske vist havde Petrarca skrevet sine berømte bodssalmer (se Dahlerup 2022); men de var i prosa, og de var ikke gendigtninger, men snarere selvstændige tekster med inspiration fra de gammeltestamentlige salmer. En salmeparafrase i renæssancens forstand er en omformning af en Davids-salme så den kommer til at ligne et antikt romersk digt som Catul, Vergil eller Horats kunne have skrevet det. Dvs. at dens sprog skal være korrekt oldtidslatin og dens metrik følge antikkens regler, hvor rytmen ikke hviler

på tryk, men på stavelseslængde.¹ Det er med andre ord en ekstremt sofistikeret form for poesi.

Man digtede også parafraser til andre dele af Bibelen eller til autoritative værker af andre forfattere. Sådan havde Jacob Madsen Århus i 1568 udgivet en gendigtning af Saxos Danmarkshistorie.² Ikke desto mindre udgør gendigtning af de gammeltestamentlige salmer en kategori for sig. I salmerne er det et ego der har ordet, og endda ofte et stærkt og lidenskabeligt ego (jf. Ejrnæs 2022). Den renæssancedigter der genfortæller fx juleevangeliet i et digt, indtager måske nok Lukas' plads, men har dog en mærkbar distance til begivenhederne. Er det salmer han gendigter, inviterer salmedigteren ham derimod til at identificere sig med ham, og identifikationsmuligheden er så meget desto stærkere som en salme tit udtrykker sig om tidløse problemer der gnidningsfrit lader sig overføre til helt anderledes kulturer.

Genren blev opfundet omkring 1500 i Frankrig og gik derefter sin sejrs- gang over det meste af Europa. Alene fra 1500-tallet har man optalt omkring 100 navne på mænd der komponerede den slags digte, og der var formentlig lige så mange i 1600-tallet. Mange skrev kun et enkelt eller et par digte, nogle gendigtede de syv bodssalmer, og nogle skrev parafraser til alle 150 digte i psalteret (Green 2014).

I både samtidens og eftertidens blik var Buchanan's værk højdepunktet i de latinske salmeparafrasers historie. I den evangelisk-lutherske del af Europa havde lutheraneren Helius Eobanus Hessus' salmeparafraser imidlertid domineret feltet helt siden 1537. De nåede at udkomme i et halvt hundrede udgaver. Igen taler dedikationerne deres tydelige sprog om børgernes ambitioner: Eobanus stilede sit værk til landgreve Philip af Hessen og Buchanan sit til den skotske dronning Maria Stuart.

Hvad var formålet med at gendigte salmer?

Ud fra en moderne betragtning er det allerede sært at folk skrev latin; man tænker at det vel var beregnet på et internationalt læsepublikum. Det var det også, men ikke kun; de latinskrivende og -talende brugte regelmæssigt

1 Jeg har fortalt det samme, men langt mindre detaljeret, i Skaftø Jensen 2004: 80-82.

2 Friis-Jensen 1996 sammenligner Vedel og Madsen.

fremmedsproget i kommunikation indbyrdes. Der er endda en tendens til at man valgte latin frem for dansk når det drejede sig om private, intime emner (Nichols 1979: 1-3; Skaftø Jensen 2004: 111-14; Zeeberg 2019: 4f). Men særlig mærkværdigt er det at man gendigtede bibeltekster i klassiske romerske versemål. Når Thomissøn skriver danske salmer på grundlag af de gammeltestamentlige, er det let at forstå: de skal synges i kirken og i det hele taget styrke menighedens fromhed og samhørighed, som han forklarer i sit forord. Men de latinske gendigtninger var ikke beregnet på at blive sunget. Der var ganske vist en komponist, Jean Servin, der satte melodi til de første 41 af Buchanans parafraser, men det var et sekundært fænomen, ikke noget digteren havde i tankerne da han skrev (Green 2011: 28).

Og hvorfor blev man ved at digte salmeparafraser efter at hele psalteret var blevet gendigtet, ikke blot af Hessus og Buchanan, men også af andre både før og efter dem? Hvorfor blev digtere ved at løse den samme opgave? Et svar der ligger lige for, er at de konkurrerede med hinanden. Men var det fromt at gøre salmerne til en arena for kappestrid?

Først må vi slå fast at for 1500-tallets veluddannede mænd var det naturlige at bruge latin når man skrev, og især når man skrev digte – det var default-valget. Det gælder selvfølgelig i særlig grad europæiske randkulturer som den danske, hvor poesi på nationalsproget fortrinsvis var mundtlig og hørte til i den offentlige sfære. I Danmark skal vi nogle årtier ind i 1600-tallet før det begyndte at blive lige så naturligt at skrive digte på dansk.

Dertil kom den næsegrus beundring for den romerske oldtid og dens sprog, som man gjorde sig kolossal umage for at lære. At digte klassicerende latinske digte var en central del af renæssancestrømningen, mindst lige så vigtig som at tage ved lære af oldtidens skulptur og arkitektur.³

Men salmeparafraser da? En væsentlig del af attraktionen lå sikkert i at det drejede sig om digte, og at de i den kristne tradition var lige så berømte som de romerske klassikere var i latinkulturen. Dertil kom i den skandinaviske ende af Europa at Luther havde givet salmerne særlig status og udtalt sig varmt om dem:

3 Nichols 1979: 1-26 er en fremragende introduktion til nylatinsk poesi. – Skaftø Jensen 1995 og Boje Mortensen u.å. giver overblik over nylatin i Norden, og Skaftø Jensen 2014 en oversigt over nyere dansk nylatinforskning.

Und allein deshalb sollte der Psalter teuer und lieb sein, weil er von Christi Sterben und Auferstehen so klar verheisst und sein Reich und der ganzen Christenheit Stand und Wesen vorbildet. Er könnnt wohl eine kleine Bibel heissen, darin alles, was in der ganzen Bibel steht, aufs Schönste und Kürzeste gefasst und zu einem feinen Encheiridion oder Handbuch gemacht und bereitet ist (Mülhaupt 1959: 3).

Eobanus Hessus' parafraser er alle udtrykt i elegiske disticha, skiftevis heksametre og pentametre, og som de fremtræder i den udgave jeg har haft adgang til, udgør de en lærebog (Hessus 1548). Som indledning har digteren skrevet en lang elegi i eget navn. Det første par sider handler om at psalteret er det bedste sted at søge hen hvis man har sorger og bekymringer. Han opregner en lang række ulykker der kan ramme mennesker, og giver det almene råd at søge trøst hos psalmisterne. Dernæst følger to små prosatekster af Wittenbergerne, der begge roser og anbefaler Hessus' digte, Luther fordi de er smukke og vil hjælpe læseren til bedre at kunne tage de bibelske salmer til sig, mens Melanchthon betoner det pædagogiske aspekt. Det er bemærkelsesværdigt hvor tæt især Melanchthon ligger ved de tanker Thomissøn har om nytten af sin salmebog (1569: c 8r, d 4r-4v).

Buchanan (1565) indleder også sine salmeparafraser med en elegi, i hans tilfælde et kort dedikationsdigt til Maria Stuart, hvori han omtaler digtene som »*cultu donata Latino / carmina, fatidici nobile regis opus*« 'digte udstyret med latinsk elegance, profetkongens ædle værk'. Dvs. at han både nedtoner sin egen indsats for så vidt som han stadig regner digtene for Davids, og priser den for at have givet dem en elegantere form.

Hans parafraser er helt anderledes end Hessus'. Først og fremmest er de udformet i forskellige versemål, fortrinsvis lyriske, hvad der kræver større sproglig smidighed end tyskerens mere prosaiske disticha. Der var tilsvarende større prestige i at udtrykke sig i lyriske metra, og Buchanan virker som om han behersker den vanskelige opgave suverænt. Dertil kommer at han er langt mere personlig i sine fortolkninger. Begge digtere følger *Vulgata* vers for vers og holder sig også nogenlunde tæt til forlægget i omfang, men Buchanan forholder sig friere til indholdet og lader i højere grad sine egne tanker komme til udtryk.

Hans grundlæggende arbejde med genren fandt sted efter at han var blevet dømt for kætteri ved inkvisitionsdomstolen i Lissabon og indsat i klostret

San Bento 1551 til 1552, men det var ikke der det begyndte. Robert Green, der har udgivet, oversat og kommenteret hans salmeparafraser, understreger at de både er den unge og den gamle mands værk (Green 2011: 13-16, citat s. 14). Han synes at have følt parafrasedigtningen som en livsopgave, et dybt personligt engagement.

Prøver vi at se ud over genren, falder den groft sagt i to grupper, her repræsenteret af hhv. Hesus og Buchanan: digtere der især vil være nyttige ved at gøre psalteret mere behageligt at læse og lettere at huske, og andre der fortrinsvis dyrker parafrasedigtningen for mest muligt at leve sig ind i originalen og gøre den til sin egen. Der var formentlig et bredt spektrum af årsager til at man følte sig tiltrukket af genren. En vilje til fordybelse i teksten som man opnår ved at arbejde med den og imitere den, var nok for de fleste en drivende kraft, en blanding af from indlevelse og personlige ambitioner.

Den internationale konkurrence der så tydeligt udfoldede sig, handlede i ret høj grad om at få salmisterne til mest muligt at udtrykke sig som de beundrede hedenske oldtidsdigtere, og det virker ikke som om man i samtiden fandt det problematisk. Set udefra kunne man ellers godt havde forventet at nogen ville finde det foruroligende at den hedenske oldtid æstetisk var så meget smukkere end Bibelen, men alle synes at have været enige om at vellykkede parafraser forbedrede salmerne. Der er ingen eksplicit kritik af psalteret, men den underliggende opfattelse bag de mange gendigtninger er at *Vulgata* lader meget tilbage at ønske. Ganske vist skrev den hellige Hieronymus under guddommelig inspiration, men teksten kan være svær at forstå og er endda sine steder nærmest meningsløs. Især kunne hans senantikke latin slet ikke måle sig med det man skrev i den klassiske oldtid og den nylatinske samtid. Idealet var at få de to traditioner, den bibelske og den hedenske, til at gå op i en højere enhed.

Sadolins salmeparafraser

Parafraserne indgår i et værk (Sadolin 1569) hvis titel, lettere forkortet og oversat, lyder: *Epigrammer om Danmarks konger af Hans Jørgensen Sadolin fra Viborg, efterfulgt af Danmarks kongers våbenmærker belyst af samme forfatter*. Bogen indledes med et portræt af Frederik II og et dedikationsbrev til kongen, der belærer ham om at kloge fyrster lærer af historien. For unge

danskere er Saxo vigtig, og kongeepigrammerne kan tjene som et hjælpemiddel for dem ved Saxo-læsningen; samtidig kan de også fungere som indholdsreferater til den Danmarkshistorie i otte bøger Sadolin har skrevet. (Den er desværre ikke bevaret.) Kongen roses for at omgive sig med kompetente mænd, for at være internationalt anset, og for god regeringsførelse. Derfor er det rimeligt at symboler på dyder i krig og fred, som Frederik II's forfædre havde, nu bæres af ham.

Dobbelttitlen henviser til to adskilte værker. Det første består af 113 epigrammer, dvs. korte digte i elegiske disticha. Hver af dem består af fire dobbeltvers. Det første er en hyldest af Frederik II; derefter følger 110 epigrammer, ét om hver konge i kronologisk orden fra kong Dan til Frederik II, og til sidst et med en spådom om Danmarks fremtid, og et til afslutning. Alt i alt et klart og stramt opbygget værk. Det andet er en diskussion af mærkerne på rigsvåbenet, *insignia*, og det er her salmeparafraserne indgår.

Sverige og Danmark var i krig da bogen udkom, og det er indlysende at emnerne er nationalt ladede.⁴ At opregne kongerækken var i sig selv en legitimering af landets status som en gammel, ærværdig nation, og samtidig en moderne fortsættelse af den middelalderlige dansksprogede rimkrønike, hvor regent efter regent træder frem og beskriver sin regeringstid. At referere til Saxo var i sammenhængen også en nationalistisk handling, for Saxos danmarkshistorie var en torn i øjet på svenskerne. Men at skrive en afhandling om kongernes våben var at tage et eksplosivt emne op, for Syvårskrigen havde som formel anledning at den svenske konge, Erik XIV, protesterede mod at Frederik II havde de tre kroner i sit våben, fordi det var et gammelt symbol for Sverige.⁵ Sadolins beskrivelse er ganske raffineret idet han i stedet for at gennemgå hvordan hvert mærke symboliserer allierede eller undertvungne områder, hævder at mærkerne er beregnet på at belære konger, stormænd og deres tilhængere om »dyder der ikke er uværdige for ædelt blod«, *generoso sanguine non indignis* (Sadolin 1569: 26r). Dvs. at han gør gennemgangen af våbenmærkerne til et fyrstespejl.

Han begynder *Insignia* med en kort indledning stilet til Frederik II og

4 Se Strøm & Zeeberg 2015: 504; Bartholdy 2021: 200-202, om litteratur med reference til Syvårskrigen.

5 Se Bartholdy 2021:, 193-246, for en grundig gennemgang af kongernes våben i forhold til Syvårskrigen.

nobiles et eruditi viri, de fornemme og veluddannede; han beder dem: »Tænk med åbent sind over hvad jeg vil fremføre, bedøm det dybsindigt, og tag lykkeligt ved lære.«⁶ Hvor Thomissøn stiler sin salmebog til alle »Gunstige gode Christne« (blad c 7r), henvender Sadolin sig til de veluddannede, og der er ikke tale om sang, men om eftertænksom læsning. Han beskriver sit eget projekt som følger: »Om så fortræffelige våbenmærker er det vanskeligt for uøvede at filosofere; alligevel kan den der med en smule opmærksomhed betragter virkeligheden, med Guds nådige hjælp nogenlunde opnå sit mål.«⁷ Læserne må godt være opmærksomme på at det er en kompliceret sag forfatteren har kastet sig ud i.

Derefter går Sadolin lige så systematisk frem som med kongeepigrammerne, for så vidt som han begynder med det kors der inddeler fladen, og derefter tager mærkerne fra en ende af, fra det øverste til venstre til det nederste til højre, for at slutte med kronen over skjoldet. Han opregner dem som følger: Det guddommelige kors – Tre kronede løver – En kraftig løve smykket med et kongeligt diadem – En tammere løve med menneskelige hjerter behageligt underlagt sig, der ser med et venligt blik – En skræmmende drage med åbent gab og svunget hale – Tre kongelige kroner – Et hvidt og uplettet lam der på sine skuldre løfter det glade sejrstegn – Tvillingløver – En kronet fisk – Tre nældeblade adskilt med samme antal nøgler – En svane af bemærkelsesværdig hvidhed med et kongeligt diadem om halsen – To bjælker – Et lille korstegn – En soldat i rustning.⁸

6 *Quæ à me proferentur, ea candidis mentibus perpendite, sapienterque diiudicate, et feliciter valete* (blad 26r). – Jeg overholder originalens ortografi, dog med forkortelser opløst. Alle oversættelser er mine.

7 *De tam præclaris imaginibus, inexercitatis difficile est philosophari: nihilominus qui rerum naturam mediocri studio intuetur, hic per gratiam diuinam adiutus scopum propemodum potest attingere* (blad 26r).

8 *Crux divina – Tres Coronati Leones – Leo Robustissimus Regali Diademate Præcellens – Leo Mansuetior Humana Sibi Corda Placide Subjecta, Benigno Intuitu Aspiciens – Draco Faucibus Expansis, Caudaque Intorta Timendus – Tres Regiæ Coronæ – Candidus Et Immaculatus Agnus, Lætum Victoriæ Signum Humeris Attollens – Gemini Leones – Piscis Coronatus – Tres Vrticæ Folia, Totidem Interiectis Clavis Divisa – Cygnus Candore Notabilis, Regioque Diademate Circa Collum Incinctus – Binæ Trabes – Crucis Dominicæ Signaculum – Miles Cataphractus.*

Figur 1. Frederik II's våbenskjold skåret i træ. Museum Kolding 01300X00092a. Foto: Museum Kolding.

Sammenligner man med det våbenskjold som er afbildet på bagsiden af titelbladet til Thomissøns salmebog, bliver det hurtigt klart at det ikke er det Sadolin beskriver (jf. Akhøj Nielsen 2022: 56). Frederik II havde da også et andet våben som imidlertid ikke er så tit afbildet, og der er ikke nogen illustration af det i *Insignia*; måske har det været et spørgsmål om hvorvidt

bogtrykkeren havde et stik af det (se Ekrem 1992: 79-82; Bartholdy 2021: 206-214 med figur 152, 160 og 161).

Derudover går Sadolin ret arbitrært til værks. Teksten er et prosimetrum, der giver plads til kortere og længere digte, citater og referencer til den ene og den anden, og også til en del digressioner. Der er citater af oldtidsdigtere som Vergil og Juvenal, nogle lidt længere passager af Saxos digte, et par af hans egne, og så altså fem salmeparafraser. Hele vejen er kongen hovedperson og forbillede, og Sadolin opregner alle de dyder en konge må have.

Parafraserne har en særlig status, som Sadolin understreger med de korte udsagn han ledsager dem med. Fx skriver han som indledning til den første af dem: »For at denne lære kan blive tydeligere, så lad os gribe til selve Kong Davids citar som vi har tilpasset til latinske former«⁹ (han regner alle salmerne for digtet af David); dvs. at han med sin parafrase bringer David ind i teksten så han kan støtte sig til hans autoritet. Bagefter følger han salmeparafrasen op med at skrive: »Dette har David, Guds profet og israeliternes konge, fuld af guddommelig inspiration, givet os at lære.«¹⁰

Der foregik et stort filologisk og teologisk arbejde med bibelen i 1500-tallet (Eskhult 2006: 34-37), men det er sandsynligt at Sadolin i sin salmelæsning stadig byggede på den gammelkendte latinske bibel, *Vulgata*, Hieronymus' første version. Humanisterne Franciscus Junius og Immanuel Tremellius arbejdede på en ny oversættelse, men den udkom først 1579. Der var en protestantisk oversættelse af schweizeren Leo Jud fra 1543, som Buchanan brugte (Eskhult 2006: 47f; Green 2011: 43), men om Sadolin kendte den, er ikke til at sige. Derimod er det tydeligt at han kendte og brugte Eobanus Hessus' parafraser, og dermed ekstra sandsynligt at han ligesom Hesus fulgte *Vulgata*.

De salmer Sadolin valgte, var ikke dem hvor salmisten udtrykker personlige sorger og anfægtelser. Han gik tydeligvis efter dem man kunne kalde offentlige, for så vidt som de handler om almenheden, Gud og kongen, Sl 127, 133, 47, 20 og 21. (Af praktiske grunde sætter jeg tal på og følger nummereringen i den protestantiske bibel. Sadolin anfører ingen tal). De

9 *Hæc doctrina vt manifestior fiat, ipsam Regis Davidis citharam assumamus, ad Latinos modos per nos attemperatam* (blad 26v).

10 *Hæc Dauides, Propheta Dei, et Rex Israëlitarum, diuino spiritu plenus, nobis cognoscenda proposuit.*

første to salmer kunne være rettet til hvem som helst, men efterhånden som Sadolins tekst skrider frem, kommer den mere og mere til at handle om danskerne og Frederik II.

Salme 127 »hedder« i den danske oversættelse fra 1992: »Hvis ikke Herren bygger huset, arbejder bygmestrene forgæves.« Sadolin anfører den under sit første punkt, det guddommelige kors, og udlægger den som et udsagn om at verdens konger må anerkende at Guds nærvær ved bevaringen af samfund og økonomi er nødvendigt. Det er den eneste salme Sadolin har til fælles med Thomissøn (1569: 203v, 204v), og det er den Vedel omdigtede til et langt heksameterdigt. Hos Sadolin følger den originalen tæt.

Salme 133, »Hvor er det godt og herligt, når brødre sidder sammen!«, optræder til belysning af de tre kongekroner. Dette er naturligvis det ømmeeste punkt i hele værket, men Sadolin nævner hverken svenskere, danskere eller syvårskrig. Han begynder med et citat af Sallust, springer derfra frem til Erasmus af Rotterdam, der har skrevet at selv den mest retfærdige krig ikke undgår at bringe en tung byrde af forbrydelser og ulykker med sig, der oven i købet især rammer de uskyldige, og så igen tilbage til oldtiden med en henvisning til Vergil om at fred og samdrægtighed er det bedste for mennesker. Så følger salmeparafrasen og en opsummering om at den der vil have del i fredens goder, må afholde sig fra splid.

Så langt, så godt; de to salmer er brugt til at give udtryk for almene erfaringer.

Salme 47, »Alle folkeslag, klap i hænderne!«, indgår i argumentationen under symbolet med det uplettede lam der løfter sejrstegnet. Det er et billede på den triumferende Kristus, ifølge Sadolin. »Om denne Messias' sejr findes der en ode af David som vi har gendigtet«,¹¹ hævder han, ligesom Hesus der i sin indledning til salmen skriver: »Det er en profeti om Kristi kongedømme« (1548:104). I denne salme indgår både 'vi' og 'kongen', og læseren begynder at få en mistanke om at det ikke kun er Kristus der foregribes, men at salmen måske også lader sig læse som en fejring af mere aktuelle sejre.

11 *De qua Messiae Victoria extat oda Davidis, à nobis decantata* (blad 29r).

Omnes ô populi Deum sonate,
 Et plausu decorate glorioso.
 Hic celsus Dominus, tremendus, ingens,
 Terram numine concutit corusco.
 Hic gentes, variasque nationes
 Nostris sub pedibus facit iacere.
 Hic nos constituit sibi ministros,
 Hæredesque suæ vocauit aulæ.
 Hic nos Isacidis domo creatos,
 Fecit magnifica vigere laude.
 Hic ascendit ad arduum sedile
 Cum cantu, sonituque buccinarum.
 Regem psallite voce et ore, clarum.
 Clarum psallite voce, et ore, Regem.
 Regem concelebrate gratiosum,
 quicumque ingenio bono valetis.
 Terram omnem Dominus Deus tuetur,
 Qui coeli solio sacro quiescit.
 Hunc iustus Tharides Deum putauit:
 Hunc gentes placido fauore adorant.
 Reges hic superat Deus potentes
 Maiestate sua, altior refulgens.
 Cunctos hic proceres, Duces et orbis
 Omnes, æthereo nitore vincit.

Alle folkeslag, syng for Gud, besyng ham,
 og lad klapsalver lyde til hans ære.
 Han er Herren, forfærdelig, gigantisk,
 ryster jorden med guddomsnikkets kræfter.
 Han får folk og forskellige nationer
 til at ligge betvungne, underlagt os.
 Han har indsat os som ministre for sig,
 kaldet os til at arve sine huse.
 Han har ladet os, skabt af Jakobs stamme,
 blomstre storslået, ærefuldt og anset.
 Han steg op ad den stejle vej til tronen
 under sang og med rungende basuner.
 Kongens ry skal I prise højt og herligt,
 højt og herligt skal I lovprise kongen.
 Kongens nåde skal fejres af jer alle,
 I, som glæder jer over gode evner.
 Hele jorden er styret af Gud Herren,
 han som sidder på himlens høje trone.
 Ham så sønnen af Thara som sin guddom,
 han tilbedes af folkeslag med glæde.
 Stærke konger har denne Gud betvunget,
 majestætisk, med stråler i det høje.
 Hele mængden af helte, verdens herrer,
 alle sejrer han over, himmelsk, herligt.

Vulgata:

- 1 IN FINEM PRO FILIIS CORE PSALMUS
- 2 Omnes gentes plaudite manibus | iubilare Deo in voce exultationis
- 3 quoniam Dominus excelsus terribilis | rex magnus super omnem terram
- 4 subiecit populos nobis | et gentes sub pedibus nostris
- 5 elegit nobis hereditatem suam | speciem Iacob quam dilexit
- 6 ascendit Deus in iubilo | Dominus in voce tubae
- 7 psallite Deo nostro psallite | psallite regi nostro psallite
- 8 quoniam rex omnis terrae Deus | psallite sapienter
- 9 regnavit Deus super gentes | Deus sedit super sedem sanctam suam
- 10 principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham | quoniam
- Dei fortes terrae vehementer elevati sunt¹²

12 Teksten følger Beriger 2018.

Sadolin har valgt hendekasyllaber, et lyrisk metrum som især Catul er kendt for. Ud over at hver verslinje har 11 stavelser, er det karakteristisk at fjerde og femte stavelse er korte (ubetonede i oversættelsen), og at hvert vers indeholder en afrundet mening – en sætning fx, eller et syntagme. I digtet her har Sadolin knyttet versene sammen to og to; det er hans valg og ikke noget der nødvendigvis hører til dette versemål, men det gør sammenhængen med *Vulgata* tydeligere. Struktureringen i dobbeltvers er fremhævet ved brug af anaforer i indledningen af hvert distichon: fem gange *hic*, denne, brugt om Gud, og to gange *regem*, kongen. Efter et dobbeltvers indledt med *terram*, jorden, vender *hic* tilbage, nu i akkusativ, *hunc*; de sidste to disticha har ikke anafor, men første ord i tre af de fire vers er alle de konger Gud besejrer, *reges, cunctos, omnes*. I min oversættelse har jeg forsøgt at gengive metrik og retoriske effekter.

Digtets adressat er alle folkeslag, og de opfordres til at lovprise Gud. Midt i kommer en fornyet opfordring, nu om at lovprise kongen; den optager to dobbeltvers. Resten er en beskrivelse af Guds magt. Som sådan er det et klart og roligt fremadskridende digt, der giver læseren en tryk følelse af en verden i harmoni, hvor Gud har magten.

Men hvad er det for et 'vi' der kommer ind i vers 6 og gentages to gange i det følgende? det bliver først præciseret tredje gang som 'vi der er født af Jakobs hus'. Digtet er det midterste af Sadolins fem salmeparafraser, og det er præcis her han begynder sin overførelse af salmerne til den aktuelle politiske situation. Der har ikke været noget 'vi' i de to første salmer, og i denne optræder det de to første gange som en upræcis størrelse, måske alle de folkeslag digtet indledningsvis var stilet til. Den danske læser kan nå at føle sig som en del af dette 'vi' før israelitterne bringes ind, og derefter kan man bekvemt glemme dem igen så det bliver danskerne Gud har gjort til sine hjælpere, for hvis fødder han kaster fjenderne.

Den egentlige tilsnigelse kommer dog først med kongen. I *Vulgata* er kongen og Gud brugt synonymt, mens der hos Sadolin optræder to forskellige personer, og forskellen er tydeliggjort med anaforerne: *hic* er hele digtet igennem Gud; med skiftet til *regem* understreges det at der er to, en gud og en konge. Det ligger snublende nær at opfatte denne konge som Frederik II. Hele første halvdel af *Insignia* har været holdt alment, som formaninger til 'kongen' eller 'kongerne'. Dette digt er formelt stadig alment; Frederik

kommer først ind da han bliver nævnt som Christian III's søn lige efter denne salmeparafrase.

I sin form fremtræder digtet smukt og klassisk. Sadolin bruger patronymer for både Jakob og Abraham, hhv. *Isacides* og *Tharides*. Heri følger han Hesus og oversætter fremmed klingende, grimme navne som ikke lod sig bøje i kasus og indpasse i syntaksen, med de æstetisk upåklagelige patronymer. Han følger også parafrasedigternes skik når han erstatter det sære sidste halvvers af digtet i *Vulgata* med en klar og forståelig slutning.

Salme 20, »Måtte Herren svare dig på nødens dag«, er hos Sadolin knyttet til soldaten i rustning. Mærket udlægges først som en formaning om at en konge bør være stærk og modig. Dernæst står der:

Sådanne dyder har man set hos mange konger, og nu i vores tid glimrer de også hos Kong Frederik II. Da han allerede har vundet hæder med flere sejre og hidtil har kunnet håbe på hjælp fra Gud, den bedste og største konge, hvad er da til hinder for at vi tilpasser dette digt af David, overført til lyriske harmonier af os, til hans kongelige majestæt med samt Guds kirke.¹³

Sadolin har ført os gradvis frem mod en fortolkning af salmerne som udsagn om de danske konger. Først var det almene budskaber, dernæst kom Christian III på banen, og nu som indledning til parafrasen af salme 20 bliver det eksplicit at han vil have den til at være en fejring af den sejrige Frederik II.

Den femte salme han har parafraseret, er nr. 21, og den følger umiddelbart på den foregående. Vi er altså stadig under våbenmærket med soldaten. Det er allerede i Gamle Testamente en brutal salme hvor Guds fjender kastes i en ildovn, deres jord bliver ufrugtbar og deres slægt uddør. I Sadolins hænder gøres den eksplicit til et digt om Frederik II og svenskerne. Hans introduktion lyder som følger:

13 *Quæ Virtutes in multis Regibus apparuerunt: et hoc quoque nostro tempore D. FRIDERICO II. Rege enitescunt: qui cū aliquot victorijs sit prius condecoratus, et ad huc auxilium à Deo, REGE OPT. MAX. speret: quid obstat quo minus hanc Dauidis odam, ad harmonias testudineas à nobis traductam, pro Regia ipsius Maiestate, idque cum Ecclesia Dei, concinamus (blad 36v).*

Det vil ikke være urimeligt at tilføje følgende Epinikion (sejrssang) som vi har hentet hos Kong David og tilpasset til vore versemål den 20. oktober i det Herrens år 1565, i anledning af den strålende sejr som samme dag i samme år vor konge Frederik II opnåede i Halland ved Falkenberg mod svenskerne. Fortællingen om den kamp har den berømte C. Erasmus Michaëlius Lætus, dr. theol. og anerkendt digter, komponeret kunstfærdigt på modersmålet. I øvrigt afsynges vores Davidssalme, som vore efterkommere også sidenhen i en lignende lykkelig anledning vil lade lyde til Gud, derfor blandt de andre salmer vi har fremsat.¹⁴

Derefter følger salmeparafrasen:

Rex tuo leuatus,	Hævet ved din yndest,
O Deus, fauore,	Gud, vil kongen fange
Gaudium capescet,	glæde, og med jubel
Teque personabit.	prise dig med lovsang.

Concupita cordis	Hvad hans hjerte ville.
Cuncta ei dedisti:	gav du ham til fulde.
Vlla res nec illi est	Intet overhovedet
Denegata per te.	har du villet afslå.

Spontè largiendo,	Gavmild af naturen
Tu bonus nitescis:	stråler du i godhed.
Te volente, Rex fert	Du har ladet kongen
Auream coronam.	bære gylden krone.

Si dies requirat	Ber han om at livet
Pauculos per annos	øges blot en smule,
Protrahi: iubebis	vil du give ordren:
Viuat vsque et vsque.	Leve kongen, leve!

14 *Neque molestum erit Epinicion illud addere: quod ex eodem Dauide Rege desumptum, ad nostros numeros, in honorem Dei applicuimus XIII. Cal. Nouemb. Anni Dn. M.D.LXV. pro illustri illa victoria, quam eodem die eiusdem anni, Rex noster FRIDERICVS II. in Hallandia ad Falchenburgum, contra Suecos obtinuit. Cuius pugnæ historiam clarissimus Vir C. Erasmus Michaëlius Lætus, Theologiæ Doctor, et Poëta nobilis, patria lingua artificiosè composuit. Cæterum nostra ex Dauide cantio, quam et deinceps, in simili Fortunæ euentu, posterī nostri ad Deum sonabunt, hac ratione inter alios Psalmos, à nobis expositos, decantatur (blad 37r).*

Te suum fatetur
Principem, ducemque:
Hunc vicissim adornas
Laude sempiterna.

Dig erklærer han som
fyrste og som herre.
Ham gir du til gengæld
evig ros og ære.

Hunc tuum ministrum
Tu, Deus, tueris:
Gaudio ac eundem
Afficis perenni.

Ham tar du som hjælper,
Gud, og værner om ham.
Evig glæde får han
også skænket af dig.

Spe sua recumbens
Rex, Deo acquiescit:
Firmiterque surgens,
Stat Dei fauore.

Kongen går til hvile
sikker på Guds omsorg.
Han står op i styrke
kranset af Guds yndest.

At manus tua hostes,
O Deus, retundet,
Qui fugare tentant
Te tuumque Regem.

Men din hånd, o Herre,
vil afværge fjender,
de som vil fordrive
dig, og også kongen.

Hos, velut caminum
Igneum, excitabis
Per tui rigoris
Feruidum furorem.

Dem vil du antænde
som en glohed ildovn
ved din strengheds væsen
frådende i vrede.

Cælitus resultans
Ira aduret ipsos,
Flamma ceu receptas
Deuorans aristas.

Ud af himlen kommer
vredens brand imod dem,
som når flammer æder
høstens tørre kornaks.

Terra eis proterua
Commodum negabit:
Cunque eis maligni
Filij peribunt.

Jorden blir genstridig,
nægter at gi føde;
de og deres onde
sønner vil forsvinde.

Nam nimis rebelles
Corde, et ore, agebant:
Quid tamen valebant
Cogitata praua?

De har nemlig hjertet
fuldt af had og oprør.
Men hvad hjalp dem deres
ondskabsfulde planer?

Ergò eos beatis
Sedibus repelle:
Inque eos sagittas
Tortiles reflecte.

Driv dem altså ud fra
salighedens huse,
mens du retter spidse
pile lige mod dem.

O Deus, potenter
Grande robur vrge:
Sic decus frequenter
Nos tuum canemus.

Gud, lad storhed glimre,
vis din magt og vælde.
Så vil vi bestandig
synge til din ære.

Vulgata:

- 1 IN FINEM PSALMUS DAVID
- 2 Domine in virtute tua laetabitur rex | et super salutare tuum exultabit vehementer
- 3 desiderium animae eius tribuisti ei | et voluntate labiorum eius non fraudasti eum
- 4 quoniam praevenisti eum in benedictionibus dulcedinis | posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso
- 5 vitam petiit a te et tribuisti ei | longitudinem dierum in saeculum et in saeculum saeculi
- 6 magna gloria eius in salutari tuo | gloriam et magnum decorem inpones super eum
- 7 quoniam dabis eum benedictionem in saeculum saeculi | laetificabis eum in gaudio cum vultu tuo
- 8 quoniam rex sperat in Domino | et in misericordia Altissimi non commovebitur
- 9 inveniatur manus tua omnibus inimicis tuis | dextera tua inveniatur omnes qui te oderunt
- 10 pones eos ut clibanum ignis | in tempore vultus tui Dominus in ira sua conturbabit eos | et devorabit eos ignis
- 11 fructum eorum de terra perdes | et semen eorum a filiis hominum
- 12 quoniam declinaverunt in te mala | cogitaverunt consilia quae non poterunt stabilire
- 13 quoniam pones eos dorsum | in reliquis tuis praeparabis vultum eorum
- 14 exaltare Domine in virtute tua | cantabimus et psallemus virtutes tuas

Sadolin har valgt vers på halvandet trokæisk metron, samlet i strofer à fire vers. Verset er normalt nok i klassisk poesi, men som et af flere forskellige der indgår i en lyrisk strofe; man bruger det ikke gentaget et helt digt igen som her. Man kan diskutere hvilken effekt Sadolin opnår; i mine ører lyder det som en trompetfanfare.

Digtet er i sin helhed stilet til Gud. Første halvdel handler om kongen og det harmoniske forhold mellem ham og Gud; anden halvdel beskriver Guds tilintetgørelse af sine fjender. De vil blive brændt op af hans vrede som tørre kornaks, jorden vil nægte at give dem føde så de vil gå til grunde sammen med deres afkom, og de vil ikke komme i himlen. Til allersidst indgår et 'vi' i et løfte om at vi vil besynge Gud.

De mange korte vers løber hurtigt fremad og svælger i allitteration, assonans og rimagtige forhold: *Concupita cordis cuncta – ulla-illi – tu-te – pauculos per – tu-tueris – firmiter-fauore – retundet-tendant – te-tuumque – igneum-feruidum – feruidum furorem – ira aduret – terra-proterua – nam nimis – corde-ore – agebant-valebant – robur urge*. Korte vers er krævende fordi de giver få valgmuligheder, og de mange retoriske effekter kommer heller ikke lige af sig selv. Ikke desto mindre er sproget naturligt og uden kringledede grammatiske konstruktioner. Det er et vældig smukt digt trods det skræmmende indhold: Det er svenskerne der skal tilintetgøres.

Nu er det ikke længere kun en almen pris af Frederik II, men en konkret sejr i et navngivet slag. Glosen *epinikion* er græsk og betyder sejrssang; den er mest kendt som betegnelse for en række digte hvormed den græske digter Pindar fejrede sportshelte. Lætus har fortalt, nu er det Sadolins sag at fejre. (Lætus' digt er tabt; der findes en anonym dansk vise om slaget ved Falkenberg, men Sadolins formulering om den kunstfærdige udformning passer ikke rigtigt på den (*Danske Viser* bind I: 113-128 og IV: 61-78; jf. Skovgaard-Petersen & Zeeberg 1992: 12).

Vi har altså salmer digtet på hebraisk flere århundreder før Kristi fødsel og oversat til latin omkring år 400 e. Kr. Op gennem middelalderen havde kirken fortolket dem mest muligt som kristne tekster, og Luther havde taget dem til sig (jf. Ejrnæs 2022). Når de handler om en konge, forstår mange 1500-talslæsere dem stadig uden videre som spådomme om Messias/Kristus. Men den danske digter tager et langt skridt videre og bruger dem i en konkret dansk sammenhæng, og til sidst forudser han at hans egne versioner

af Davidssalmer vil kunne bruges af senere generationer. Det er en ekstrem anvendelse af den identifikation salmerne inviterer til, og ved at gøre sig selv til salmisten opnår han næsten guddommelig autoritet. Alt i alt er det noget af en bedrift at omplante Davidssalmer til smukt formede klassiske romerske digte og få dem til at handle om Syvårskrigen, oven i købet med et udblik til fremtiden.

Afslutning

Som nutidig læser kan man godt blive forarget: hvordan kan Sadolin tillade sig at tage David til indtægt for sine nationalistiske programmer?

Det er så sin sag. Men selve det midt i en krig at hævde at Gud holder med os, var han jo hverken den første eller den sidste til. Han nævner at han havde skrevet sin epinikion-parafrase 20/10 1565. Da var massakren i Ronneby endnu i frisk erindring: 4/9 1564 havde den lille by i Blekinge været genstand for en straffeaktion fra den svenske Erik XIV's side, og alle borgere, voksne som børn, var blevet slået ihjel. Så hvis Sadolin følte at Guds vrede burde ramme svenskerne, er det måske forståeligt.

I forhold til at parafrasedigtere enten vil være pædagogiske eller gøre salmerne til deres egne, hører Sadolin til den anden kategori, og hvis de generelt er drevet af from indlevelse og/eller ambitioner, er det også ret klart at hos Sadolin er ambitionerne mere iøjnefaldende end fromheden. Det var en bunden opgave at digte salmeparafraser, hvor man både skulle holde sig tæt til forlægget og udtrykke dets indhold i velformede antikke vers, og han løste den elegant. Han har en digression hvor han eksplicit forklarer Frederik II at han gerne vil laurbærkrones, og detaljeret beskriver det våben han så vil have. Igen, set fra vores tid virker det smagløst; men for en samtidig læser kunne sådan en privat passus i en ellers formel tekst nok forsvares med at det i alle tilfælde var et ejendommeligt skrift der ikke uden videre lod sig indplacere i nogen kendt genre, og at Sadolin derfor var i sin fulde ret til at bestemme hvad der kunne indgå.

I alle tilfælde havde han succes med sin anmodning: kongen laurbærkronede ham med direkte henvisning til kongeepigrammerne (Kinch 1865-1866). I sit videre digteriske arbejde vendte Sadolin flere gange tilbage til genren. Da han i 1572 fejrede Frederik II's bryllup med Sophie af Mecklen-

burg, indføjede han to salmeparafraser. Dels genoptrykte han sin parafrase af salme 127, dels tilføjede han en af salme 128. I 1575 gendigtede han alle bodssalmerne, og endelig lod han en parafrase af salme 20 få plads til sidst i sin lovprisning af Christian IV i anledning af hans kroning (Sadolin 1572: B 3r-4r; Sadolin 1575, jf. Skaftø Jensen 2004: 79-91; Sadolin 1597: G 1r-v).

Kort før sin død blev han også hædret af en digterkollega, idet den norske Halvard Gunnarsson i 1596 indledte sin *Chronicon Carionis Philippicum*, Carions krønike ifølge Melanchthon, med en elegi der gendigter *Insignia* i 18 disticha, og siden gentog den i sin *Chronicon Regum Norvegiæ*, Norges Kongekrønike, 1606 (Ekrem 1992: 43, 100-105). Dermed blev Sadolin selv genstand for parafrasering!

Tak til Pil Dahlerup, Marianne Pade og den anonyme fagfællebedømmer for konstruktiv kritik.

Litteraturliste

- Akhøj Nielsen, Marita 2022. »Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 31-69.
- Bartholdy, Nils G. 2021. Det danske kongevåben fra Valdemarerne til Frederik VI, Studier i danmarkshistoriens heraldiske spejl. København: Museum Tusculanum.
- Beriger, Andreas & Widu-Wolfgang Ehlers (udg.) 2018. *Hieronymus. Biblia Sacra vulgata: Lateinisch-deutsch Band 3, Psalmi – Proverbia – Ecclesiastes – Canticum canticorum – Sapientia – Iesus Sirach*. Berlin: De Gruyter.
- Boje Mortensen, Lars & al. uden år. *A Database of Nordic Neo-Latin Literature*. neolatin.uib.no. Besøgt 15/1 2021.
- Buchanan, G. 1565. *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica, nunc primum edita, Authore Georgio Buchanano, Scoto, poetarum nostri saeculi facile principe ...* Genève: Henricus & Robertus Stephanus.
- Dahlerup, Pil 2022. »Renæssancepønitense«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2022, pp. 279-318.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630* 1912-1930. Udgivet af Hakon Grüner-Nielsen. København: Gyldendal. 2. udg. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab · C.A. Reitzel 1978-1979.

- Ejrnæs, Bodil 2022. »Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og reformationstid«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2022, pp. 253-278.
- Ekrem, Inger (udg. og overs.) 1992. *Halvard Gunnarssøn, Norges Kongekronike (Chronicon Regum Norvegiæ)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eskhult, Josef 2006. »Latin Bible Versions in the Age of Reformation and Post-Reformation: On the development of new Latin versions of the Old Testament in Hebrew and on the Vulgate as revised and evaluated among the Protestants«, i *Kyrkohistorisk årsskrift*, pp. 31-67.
- Friis-Jensen, Karsten 1987. »Syvårskrig og salmesang. En gendigtning af Johannes Pratensis' latinske hyrdedigt til Hans Thomesens bryllup 1563«, i *Museum Tusculanum* bd. 57, pp. 94-103.
- 1996. »Versification and topicality: Two encomiastic poems written during the Seven Years War«, i Inger Ekrem & al. (udg.): *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo: Scandinavian University Press, pp. 179-192.
- Gram, Hans uden år. *Om den gamle nordiske, især danske Poesie*. NKS 484 d folio.
- Green, Roger P.H. (udg. og overs.) 2011. *George Buchanan (1506-1582), Poetic paraphrase of the Psalms of David (Psalmorum Davidis paraphrasis poetica)*. Genève: Librairie Droz.
- 2014. »Poetic psalm paraphrases«, i Philip Ford & al. (udg.): *Encyclopedia of the Neo-Latin World*. Leiden: Brill, pp. 461-469.
- Hessus, Helius Eobanus 1548. *Psalterium Davidis Carmine Redditum Per Eobanum Hessum ...* Leipzig: Valentinus Papa. uni-mannheim.de/mateo/index.html, Besøgt 15/1 2021.
- Kinch, J. (udg.) 1865-1866. »Jens Jørgensen Sadolins Diplom som Poeta laureatus«, i *Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie* bd. 1, 1865-1866, pp.176-179.
- Malling, Anders 1978. *Dansk Salmehistorie VIII: Salmebøgerne*. København: J.H. Schultz.
- Mülhaupt, Erwin (udg.) 1959. *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Bd. 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Nichols, Fred J. (udg. og overs.) 1979. *An Anthology of Neo-Latin Poetry*. New Haven: Yale University Press.
- Sadolin, Hans Jørgensen 1569. *De Regibus Daniae Iohannis Georgij Sadolini Vibergij Epigrammaton liber vnus, qui Regum Danicorum Chorus inscribitur. Ad calcem libri addita svnt Insignia Regvm Daniae, eodem autore, illustrata*, København: Lorentz Benedicht (LN 1413).
- 1572. *De nuptiis Incltyti Danorum Regis Friderici Secundi, et Sophiae Illustrissimi Ducis Vlrici Megalburgensis filiae*. København: Lorentz Benedicht.
- 1575. *Psalmi Poenitentiales Septem, Carmine Melico Redditi*. Hamburg: Nicolaus Wegener.

- 1597. *De coronatione, et de laude, Potentissimi Principis, Domini Christiani Qvarti*. København: Lorentz Benedicht.
- Skaftø Jensen, Minna (udg.) 1995. *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense: Odense University Press.
- 2004. *Friendship and Poetry, Studies in Danish Neo-Latin Literature*. Edited by Marianne Pade, Karen Skovgaard-Petersen & Peter Zeeberg. København: Museum Tusculanum.
- 2014. »Forskningen i dansk nylatin ca. 1970-2014, En oversigt«, i *Danske Studier*, pp. 249-269.
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg (udg. og overs.) 1992. *Erasmus Lætus' skrift om Christian IVs fødsel og dåb (1577)*. København: C.A. Reitzel.
- Ström, Annika & Peter Zeeberg 2015: »Scandinavia« i Sarah Knight & Stefan Tilg (udg.): *The Oxford Handbook of Neo-Latin*, Oxford: Oxford University Press, pp. 493-508.
- Thomisson, Hans 1569. *Den danske Psalmebog*. København: Lorentz Benedicht. salmer. dsl.dk/thomissoen_1569.
- Zeeberg, Peter 2019. »Humanisme og latindigtning«, i John Robert Christianson & al. (red.): *Blotta ögat. Tio essäer om Tycho Brahes expanderande universum*. Hven: Tycho Brahe Museet, pp. VI, 1-18.